

แนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทย ในประเทศนอร์เวย์

The Approach for Developing Practitioners According to the Four Right Exertions for Thai Buddhists in Norway

นุชจรีภรณ์ จาห์รี*

Nuchareeporn Jaree

นิเวศน์ วงศ์สุวรรณ

Niwes Wongsuwan

พระมหาสมบุญ สุธมโม

Phramaha Somboon Suthammo

สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Program in Teaching Social Studies,

Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: aurora888lofoten@gmail.com*

วันที่รับบทความ (Received): 18 พฤษภาคม 2568

วันที่แก้ไขบทความ (Revised): 7 มิถุนายน 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted): 12 มิถุนายน 2568

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ (2) เพื่อเปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ และ (3) เพื่อเสนอแนะข้อมูลแนวทางการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ ประกอบด้วยวิธีการสำรวจ จากกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ พุทธศาสนิกชนชาวไทยในประเทศนอร์เวย์ จำนวน 100 คน ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจง และเชิงพรรณนา เครื่องมือวิจัย ได้แก่ แบบสอบถามผ่านระบบ Google Form และการสัมภาษณ์ ผู้นำพุทธศาสนิกชนชาวไทยในประเทศนอร์เวย์ จำนวน 5 รูป

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ ด้วยผลการวัดระดับความคิดเห็นต่อ แนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัปธาน 4 พบว่า ทุกด้านอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.11$, S.D. = 0.135) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน โดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ ด้านปหานปธาน คือ เพียรละบาปอกุศลทั้งปวง อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.17$, S.D. = 0.245) และด้านที่มีความคิดเห็นน้อยที่สุด คือ ด้านอนุรักษนาปธาน คือ เพียรรักษา อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.05$, S.D. = 0.278) 2) เปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ พบว่า ทุกด้าน โดยภาพรวม ยังคงอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.11$, S.D. = 0.135) พร้อมทั้งการบรรยายเชิงพรรณนา

พบว่า ผู้ปฏิบัติธรรมส่วนใหญ่มีพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดี มากกว่าร้อยละ 80 ของผู้ปฏิบัติทั้งหมด มีผลการดำเนินชีวิตที่สงบสุขเพิ่มขึ้น 3) แนวทางการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมปชาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ พบว่า ทั้ง 4 ด้าน ประกอบด้วย ด้านปหานปชาน คือ เพียรละบาปอกุศลทั้งปวง มีข้อมูลเพื่อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาคือ ($\bar{x} = 4.17$, S.D. = 0.245) ด้านสังวรปชาน คือ การเพียรระวัง มีข้อมูลเพื่อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาคือ ($\bar{x} = 4.11$, S.D. = 0.135) ด้านภาวนापชาน คือ เพียรเจริญ มีข้อมูลเพื่อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาคือ ($\bar{x} = 4.08$, S.D. = 0.246) และด้านอนุรักษปชาน คือ เพียรรักษา มีข้อมูลเพื่อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาคือ ($\bar{x} = 4.05$, S.D. = 0.278)

คำสำคัญ: ผู้ปฏิบัติธรรม, หลักสัมมปชาน 4, พุทธศาสนิกชนไทย

Abstract

The objectives were: (1) To study the approach for developing Buddhist practitioners based on the Four Right Exertions (Sammappadhāna) for Thai Buddhists in Norway. (2) To compare the approaches for developing Buddhist practitioners based on the Four Right Exertions for Thai Buddhists in Norway. (3) To propose recommendations for addressing challenges in developing Buddhist practitioners based on the Four Right Exertions for Thai Buddhists in Norway. It was quantitative research, incorporating a survey method conducted among a sample group of 100 Thai Buddhists in Norway, selected through purposive random sampling. It also employs a descriptive research approach. The research tools include questionnaires distributed via Google Forms and interviews with five representatives of Thai Buddhists in Norway.

Research Findings 1) Aimed to study the approach for developing Buddhist practitioners based on the Four Right Exertions (Sammappadhāna), the results indicate that the overall level of opinions on the approach was high (Mean = 4.11, S.D. = 0.135). When considering each aspect in descending order, the findings are as follows: The highest mean score was for Pahāna-padhāna. The lowest mean score was for Anurakkhaṇa-padhāna (Effort to maintain), but it still remained at a high level (Mean = 4.05, S.D. = 0.278). 2) Aimed to compare the approaches for developing Buddhist practitioners based on the Four Right Exertions (Sammappadhāna) for Thai Buddhists in Norway, the findings indicate that all four aspects were consistently rated at a high level (Overall Mean = 4.11, S.D. = 0.135). Additionally, practitioners exhibited positive behavioral changes. More than 80% of participants experienced increased peace and well-being in their daily lives. 3) Aimed to propose recommendations for addressing challenges in developing Buddhist practitioners based on the Four Right Exertions (Sammappadhāna) for Thai Buddhists in Norway. The recommendations for problem-solving in each of the four aspects are summarized as follows: Pahāna-padhāna (Effort to abandon unwholesome deeds): Suggested solutions had the highest rating (Mean = 4.17, S.D. = 0.245). Saṃvara-padhāna (Effort to restrain): Suggested solutions were rated at Mean = 4.11, S.D. = 0.135. Bhāvanā-padhāna (Effort to cultivate): Suggested solutions were rated at Mean = 4.08,

S.D. = 0.246. Anurakkhaṇa-padhāna (Effort to maintain): Suggested solutions had the lowest rating but remained high (Mean = 4.05, S.D. = 0.278).

Keywords: Practitioners, The Four Right Exertions, Thai Buddhists in Norway.

บทนำ

สภาพสังคมโลกและสังคมไทยที่ปรากฏตามสื่อสารสนเทศปัจจุบัน ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์เป็นอย่างมาก จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก สังคมไทย และชุมชนชาวไทยเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนวิถีชีวิตทั้งในและต่างประเทศ กล่าวคือมีความเจริญทางด้านวัตถุ มีการแข่งขันกันมากขึ้น เกิดความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม แย่งแย่งชิงดีทำให้ต่างคนต่างดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยของสังคมและชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมแบบบริโภคนิยมมากขึ้น ซึ่งนำมาสู่ความเสื่อมถอยทางด้านศีลธรรมและจริยธรรมของผู้คนในโลกและสังคมไทย และวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมก็เลือนหายไปด้วย ชุมชนก็เริ่มห่างจากวัดมากขึ้นก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมามากมาย เช่น ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาความเครียดการแบ่งฝักแบ่งฝ่าย ยาเสพติด การทุจริต การล่องละเมิดทางเพศ การทำร้ายบุพการีที่ปรากฏตามสื่อต่างๆ เป็นต้น (ประเวศ วะสี, 2539) หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไม่ประกอบด้วยกาลและเวลา หมายถึง ไม่มี ความล้าสมัยและก็ไม่ล้าสมัย แต่กลับทันสมัยอยู่เสมอ และที่เป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ “สัพพปาปสส อกรรม” หมายถึง การเว้นจากความชั่วทั้งปวง, กุศลสุสอุปสมปทา หมายถึง การทำกุศลให้ถึงพร้อม, สจิตตปริโยทปนํ หมายถึง การบำเพ็ญเพียรทำจิตใจให้ผ่องใสบริสุทธิ์ เอตํ พุทธานสาสนํ และนี่คือหัวใจของพระพุทธศาสนา” จะเห็นได้ว่าหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนายังเป็นมากกว่าแนวคิด ทฤษฎีใดๆ ที่มีความลึกซึ้งแยบยล และเป็นไปตามกฎธรรมชาติตามไตรลักษณ์ ขณะที่แนวคิดทฤษฎีทาง ชีวโลกตะวันตกถึงแม้จะถูกมองว่าเป็นไปตามหลักวิทยาศาสตร์ที่เน้นความเจริญทางด้านวัตถุภายนอก มากกว่าภายในจิตใจ หากแต่นำมาประยุกต์ใช้แล้วอาจจะขาดมิติแห่งความสมบูรณ์ในบางเรื่อง บางอย่างไป ในการพัฒนาทางจิตใจคนไทยและชุมชนก็เช่นกัน หากมุ่งเน้นพัฒนาให้เป็นไปตามแนวคิด ทฤษฎีแบบตะวันตก ที่เน้นการสร้างคนในชุมชนให้เก่งโดยอาศัยการเพิ่มพูนความรู้และทักษะในการทำงาน ซึ่งนั่นก็เป็นเพียงการพัฒนาคนให้มีเพียงวิชาหรือความรู้เท่านั้น ในขณะที่การพัฒนาจิตใจคนไทย และชุมชนตามแนวทางพระพุทธศาสนานั้น นอกจากจะมีหลักการในการสร้างคนให้เป็นคนเก่ง ให้เป็นคน มีความรู้ มีความสามารถแล้ว สิ่งที่เป็นเนื้อในแท้หรือสาระสำคัญหลักก็คือหลักพุทธธรรมยังเป็นเครื่องมือ ในการสร้างคนไทยให้เป็นคนที่ดี เก่ง และมีความสุขได้ด้วย การพัฒนาและส่งเสริมความสุขทางจิตใจคนไทย ในต่างแดนรวมถึงชุมชนและเยาวชนจึงเป็นภาระหน้าที่อย่างหนึ่งที่พระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นเจ้าอาวาสแต่ละวัด และบุคลากรผู้เป็นอุบาสก อุบาสิกา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของศูนย์กลางขับเคลื่อนและพัฒนาพุทธศาสนิกชน ในสังคมไทย ชุมชน และมีบทบาทในการเป็นผู้นำทางด้านจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวศรัทธาของชาวชุมชน จึงสามารถที่จะนำพาให้ประชาชนคนไทยในชุมชนนั้นๆ และผู้ที่มาประกอบสัมมาชีพในแดนไกล ร่วมมือ กันเพื่อดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาคนไทยในชุมชนนั้นๆ เพื่อความเจริญก้าวหน้าและความสุขทางใจ ของคนไทยชุมชนทั้งด้านความเป็นอยู่ การศึกษา สภาพแวดล้อมทางกายภาพด้านต่างๆ ภายในชุมชน ของสังคมไทย รวมถึงการเป็นตัวแทนประชาชนในชุมชนในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆ เพื่อนำพาสังคมชุมชนให้เจริญในทุกๆ ด้านโดยเฉพาะทางจิตซึ่งเป็นความสุขที่ออกมาจากภายในนั่นเอง

ผู้วิจัยตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาสำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในต่างแดน จึงได้ศึกษา เอกสารเพื่อค้นหาความหมาย หลักการ องค์ประกอบ วิธีการ และแนวคิดทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับการ

พัฒนาส่งเสริมความสุขทางใจสำหรับหลักการสอนและพัฒนาสังคมไทยตามแนวพระพุทธศาสนา จากการศึกษาพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไทยตามแนวพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามองสังคมมนุษย์ว่า มนุษย์และสรรพสิ่งทั้งหลายเป็นทุกข์หรือปัญหา และปัญหานั้นมนุษย์เราสามารถแก้ไขได้ ในทางปฏิบัติและพระพุทธศาสนานั้นมุ่งไปสู่การแก้ไขปัญหา และในแง่ของการสังคมสงเคราะห์เราสามารถที่จะนำหลักการทางสงเคราะห์ตามแนวพระพุทธศาสนามาปฏิบัติได้ และหลักการทางสังคมสงเคราะห์ตามแนวพระพุทธศาสนา ประมวลได้ 7 ประการ สรุปความ ได้ว่า (1) ยึดหลักเหตุและผล ปัญหาทั้งหลายมีสาเหตุการแก้ไขจึงต้องแก้ที่ต้นเหตุ ตามหลักเหตุปัจจัยของพระพุทธศาสนา จึงจะสามารถดับปัญหาได้อย่างแท้จริง (2) ยึดหลักทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) หลีกเลียงความสุดโต่งทั้งด้านการแสวงหาความสุขและการทรมานตน ใช้หลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือมรรคมีองค์ 8 เป็นแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ปัญหา (3) ยึดหลักการพึ่งตนเอง พระพุทธองค์ทรงชี้แนะแนวทางเท่านั้น แต่ผู้ที่ต้องการพ้นทุกข์ต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ไม่สามารถให้ผู้อื่นทำแทนได้ (4) ดำเนินชีวิตอย่างสมดุล ไม่เน้นแต่การพัฒนาวัตถุหรือจิตใจเพียงด้านใดด้านหนึ่ง แต่ต้องพัฒนาให้สมดุลกันทั้งสองด้านตามแนวทางสายกลาง (5) ปฏิบัติอย่างค่อยเป็นค่อยไป ต้องมีความเพียรที่พอดี สม่าเสมอ ไม่ตั้งหรือหย่อนจนเกินไป เปรียบเหมือนการตั้งสายพิณให้พอดีจึงจะไพเราะ (6) สอดคล้องกับจุดหมายชีวิต การปฏิบัติต้องมุ่งสู่การดับทุกข์ตามหลักอริยสัจ 4 และสัสมัมปธาน 4 เพื่อพัฒนาและยกระดับจิตใจให้ถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต (7) ไม่ก่อทุกข์แก่ตนและผู้อื่น การกระทำใดๆ ต้องไม่เบียดเบียน แต่ส่งเสริมการแก้ไขปัญหาและพัฒนาทั้งบุคคลและสังคมโดยรวม ลดปัญหาไม่เพิ่มปัญหาใหม่ หลักสัสมัมปธาน 4 เพื่อส่งเสริมการพัฒนาความสุขทางใจใน 4 ด้าน 1) สังวรปธาน คือ การเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นยับยั้งอกุศลทั้งปวงไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจ 2) ปหานปธาน คือ เพียรละหรือกำจัดบาปอกุศลทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป 3) ภวานาปธาน คือ เพียรเจริญกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และ 4) อนรักขนาปธาน คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นดีแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นในจิตใจไปจบไปบุญเป็นสันติสุข

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ เรื่องแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัสมัมปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ เนื่องจากการดำรงชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ มีความสำคัญที่สุดในพัฒนา จิตใจ สติปัญญาอารมณ์ และสังคม การพัฒนาสังคมไทยในต่างแดนจึงต้องได้รับการเอาใจใส่และการพัฒนาอย่างถูกวิธี และมีคุณภาพ เพื่อเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าเพื่อการพัฒนาประเทศชาติสู่ความมั่นคงมั่งคั่งและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัสมัมปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์
2. เพื่อเปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัสมัมปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์
3. เพื่อเสนอแนะข้อมูลแนวทางการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัสมัมปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์

ระเบียบวิธีวิจัย

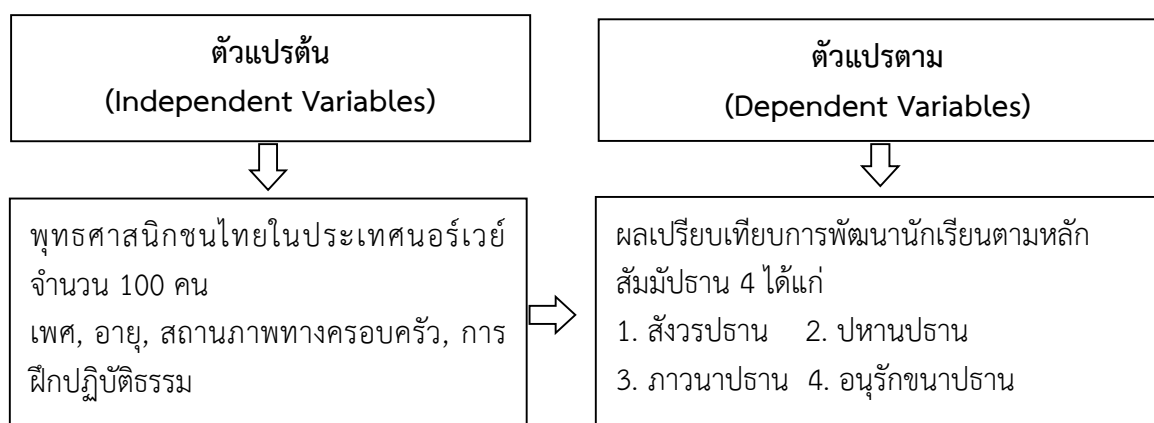
การวิจัย เรื่อง “แนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์” ในการวิจัยครั้งนี้เป็นเชิงปริมาณ (Quantitatively Research) ประกอบด้วยวิธีการสำรวจ (Survey) จากกลุ่มตัวอย่าง (Examples) พุทธศาสนิกชนชาวไทยในประเทศนอร์เวย์ จำนวน 100 คน ด้วยแบบสอบถาม (Questionnaires) ผ่านระบบ Google Form ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน โดยมุ่งศึกษาแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมปธาน 4 เพื่อส่งเสริมการพัฒนาความสุขทางใจใน 4 ด้าน 1) สังวรปธาน คือ การเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นยับยั้งอกุศลทั้งปวงไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจ 2) ปหานปธาน คือ เพียรละหรือกำจัดบาปอกุศลทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป 3) ภาวนาปธาน คือ เพียรเจริญกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และ 4) อนรักขนาปธาน คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นดีแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นในจิตใจไปจบไปบุญเป็นสันติสุข

ประชากรกลุ่มตัวอย่างและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ มีดังนี้

- 1) ประชากร ประชากรที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ พุทธศาสนิกชนชาวไทยในประเทศนอร์เวย์ จำนวน 150 คน
- 2) กลุ่มตัวอย่าง กลุ่มตัวอย่างที่ใช้วิจัยในครั้งนี้ ได้แก่ พุทธศาสนิกชนชาวไทยในประเทศนอร์เวย์ จำนวน 100 คน ด้วยวิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Specific Sampling) และใช้วิธีการสำรวจหาและเก็บข้อมูลแบบผ่านระบบ Google Form
- 3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ ผู้นำพุทธศาสนิกชนชาวไทยในประเทศนอร์เวย์ จำนวน 5 รูป ด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Specific Sampling)

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework) ประกอบการศึกษา ดังนี้

แผนภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

การวิจัย เรื่อง “แนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์” สรุปผลการวิจัยที่สำคัญตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

1) สรุปผลการวิจัยเชิงสำรวจ ข้อมูลผลการวิเคราะห์ขั้นตอนปัจจัยส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คือ เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ สรุปได้เป็น 2 ตอน ตามข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล ดังนี้

ตอนที่ 1 ศึกษาศึกษาแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทย ในประเทศนอร์เวย์ 4 ด้าน คือ (1) สังวรประธาน คือ การเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นยับยั้งอกุศลทั้งปวงไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจ (2) ปหานประธาน คือ เพียรละหรือกำจัดบาปอกุศลทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป (3) ภาวนาประธาน คือ เพียรเจริญกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (4) อนรักขนาประธาน คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นดีแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นในจิตใจไปจบไปจนเป็นสันติสุข ผลการวิจัย พบว่า เมื่อผู้วิจัยชี้แจงแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 ด้วยการให้ผู้ปฏิบัติได้ศึกษาเนื้อหาความรู้ แล้วให้ผู้ปฏิบัติได้พิจารณาทำการวิเคราะห์แยกแยะประเด็นเรื่องการปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 ด้วยธัมมานุธัมมปฏิบัติ (คือธรรมที่พึงรู้แจ้งสมควรแก่กรรม) ปรากฏว่าพุทธศาสนิกชนผู้ปฏิบัติความเข้าใจเนื้อหาในการปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 ได้สมบูรณ์ ผู้ปฏิบัติเกิดความพอใจสามารถการคิดเป็นและคิดถูกต้องตามความเป็นจริง อย่างเป็นระบบ และคิดเชื่อมโยงตีความสามารถใช้หลักคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม จากการปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 และสังเกตพบอีกว่า พุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ส่วนใหญ่มีความสุขที่ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 มีสภาพการดำเนินชีวิตเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดี มากกว่าร้อยละ 80 ของผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหมด มีผลการดำเนินชีวิตที่มีความสันติสุขเพิ่มขึ้น

ตอนที่ 2 ผลการเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ สรุปเป็น 4 ด้าน คือ (1) สังวรประธาน คือ การเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นยับยั้งอกุศลทั้งปวงไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจ (2) ปหานประธาน คือ เพียรละหรือกำจัดบาปอกุศลทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป (3) ภาวนาประธาน คือ เพียรเจริญกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และ (4) อนรักขนาประธาน คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นดีแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นในจิตใจไปจบไปจนเป็นสันติสุข โดยวิเคราะห์หาค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และค่า t-test สูงขึ้นตามลำดับเป็นไปตามนัยทางสถิติตามสมมติฐานที่วางไว้ และปรากฏตามข้อมูลส่วนบุคคลตามแบบประเมินความพึงพอใจ ดังนี้

- เพศ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ เป็นเพศหญิง จำนวน 59 คน คิดเป็นร้อยละ 59.00 ส่วนผู้ตอบแบบสอบถามน้อยที่สุด จำนวน 41 คน คิดเป็นร้อยละ 41.00

- สถานภาพ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีสถานภาพอื่นๆ จำนวน 45 คน คิดเป็นร้อยละ 45.00 รองลงมา มีสถานภาพโสด จำนวน 28 คน คิดเป็นร้อยละ 28.00 ส่วนผู้ตอบแบบสอบถามน้อยที่สุด มีสถานภาพสมรส จำนวน 27 คน คิดเป็นร้อยละ 27.00

- อายุ พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีอายุ 20 ขึ้นไป จำนวน 59 คน คิดเป็นร้อยละ 59.00 รองลงมา มีอายุ 18-19 ปี จำนวน 22 คน คิดเป็นร้อยละ 22.00 ส่วนผู้ตอบแบบสอบถามน้อยที่สุด มีอายุ 16-17 ปี จำนวน 19 คน คิดเป็นร้อยละ 19.00

- การฝึกปฏิบัติธรรม พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ไม่เคยปฏิบัติธรรมในต่างแดน จำนวน 54 คน คิดเป็นร้อยละ 54.00 ส่วนผู้ตอบแบบสอบถามน้อยสุดเคยปฏิบัติธรรมในต่างแดน จำนวน 45 คน คิดเป็นร้อยละ 45

2) สรุปผลการวิเคราะห์ผลการเปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 คือ เปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับ

พุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ พบว่า ก่อนการศึกษาแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ เมื่อนำมาอธิบายตามกรอบของสัทธิธรรมปฏิรูป ปรีชาปฏิบัติ และปติเวธ เปรียบเทียบเกณฑ์ความผาสุกจากการปฏิบัติธรรมตามแผนการปฏิบัติตามแบบสอบถาม 4 ด้าน โดยกำหนดเกณฑ์ร้อยละ 61 มีนักเรียนผ่านเกณฑ์ จำนวนมากขึ้นตามลำดับ

3) สรุปวิเคราะห์ผลการทดสอบและความพึงพอใจการจัดการเรียนรู้ตามหลักตามหลักสัมมัตถาน 4 วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อเสนอแนะข้อมูลแนวทางการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ จากข้อมูลที่ได้มีผลการเสนอแนะข้อมูลแนวทางการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 เพื่อการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 จำนวน 100 คน ผลการทำแบบทดสอบทั้ง 28 ข้อ จำนวน 4 ด้าน คือ (1) สังวรประธาน คือ การเพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นยั่วยุอกุศลทั้งปวงไม่ให้เกิดขึ้นในจิตใจ (2) ปหานประธาน คือ เพียรละหรือกำจัดบาปอกุศลทั้งปวงที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป (3) ภาวนาประธาน คือ เพียรเจริญกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และ (4) อนุรักษนาประธาน คือ เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นดีแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นในจิตใจไปจนเป็นสันติสุข พบว่า ผู้ปฏิบัติมีความรู้ความเข้าใจข้อมูลตามแนวทางการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 มากขึ้นทุกด้าน แสดงถึงความเหมาะสมของการเสนอแนะข้อมูลแนวทางการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ ได้เป็นอย่างดี และเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

โดยใช้การวิเคราะห์โดยหาค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) และแปลเป็นความหมายตามเกณฑ์ระดับความคิดเห็น 5 ระดับ จากตารางที่ 4.2 พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทาง การพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.11$, S.D. = 0.135) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน โดยเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า ด้านที่มีค่าเฉลี่ยมากที่สุด คือ ด้านปหานประธาน คือ เพียรละบาปอกุศลทั้งปวง อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.17$, S.D. = 0.245) รองลงมา คือ ด้านสังวรประธาน คือ การเพียรระวัง อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.11$, S.D. = 0.255) รองลงมา คือ ด้านภาวนาประธาน คือ เพียรเจริญ อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.08$, S.D. = 0.246) และด้านที่มีความคิดเห็นน้อยที่สุด คือ ด้านอนุรักษนาประธาน คือ เพียรรักษา อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.05$, S.D. = 0.278) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ และพบผลเช่นเดียวกันในรายด้านทั้ง 4 ด้าน

อภิปรายผลการวิจัย

ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คือ เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ จากผลการวิจัย ทั้ง 2 ตอน และผลตามข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล เนื้อหาและผลการวิจัยมีความสอดคล้องกับงานการศึกษาวิจัยของ พระบุญจันทร์ จนทสาโร (แก้วบุญยงค์) (2562) ได้ศึกษางานวิจัย เรื่อง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติลาวตามหลักไตรสิกขา ผลการศึกษาสรุปว่า

1. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาในทุกๆ ด้าน ตั้งแต่องค์กร สังคม ไปถึงการพัฒนาประเทศ และวิธีการในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ดี ก็คือทำให้การศึกษาแก่บุคคลในทุกๆรูปแบบ โดยไม่จำกัดเฉพาะการศึกษาในโรงเรียน หรือมหาวิทยาลัยเท่านั้น และอีกวิธีการหนึ่งที่หน่วยงานหรือองค์กร มักใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ วิชาการด้านต่างๆ ให้กับบุคลากรในหน่วยงานหรือองค์กร คือ การให้การศึกษาในรูปแบบของการฝึกอบรม

2. รัฐบาล สปป. ลาว ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยกระทรวงศึกษาธิการ ได้วางยุทธศาสตร์ด้านการศึกษา เช่น การจัดการศึกษาภาคบังคับในอนาคต การปรับปรุงการบริหาร และการคุ้มครองการศึกษา เพื่อพัฒนาคนให้สอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจ มุ่งหวังให้ประเทศพ้นจากความด้อยพัฒนาในปี 2020 อย่างไรก็ตาม การศึกษายังมีปัญหา โดยเฉพาะการขาดโอกาสเข้าถึงระดับอุดมศึกษา ทั้งปริญญาตรี โท และเอก

3. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา ขึ้นอยู่กับบุคคลที่มีจริยธรรม และศีลธรรมอย่างมั่นคง ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยอาศัยหลักธรรม เช่น ปรัตตัญญู และโยนิโสมนสิการ เพื่อฝึกอบรมพฤติกรรม จิต และปัญญา ให้เกิดความเข้าใจในความจริงของชีวิต ผลการศึกษาของ แม่ชีนิชาดา ศรีธัญมร (2562) พบว่า การเจริญสมาธิภาวนาเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาจิตใจและการบรรลุนิพพาน ผ่านกระบวนการสัมมาสมาธิในมรรคมีองค์ 8 จนถึงการศึกษาต่าง ๆ และพิจารณารูป-นามตามหลักไตรลักษณ์ โดยใช้สมถะเป็นฐานนำไปสู่วิปัสสนา และการบรรลุนิพพานตามแนวทางพระพุทธศาสนา

ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อเปรียบเทียบแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในนอร์เวย์ ผลการศึกษา พบว่า แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระไพศาล วิสาโล (2563) ซึ่งชี้ว่า การพัฒนามนุษย์ คือ เป้าหมายหลักของการพัฒนาสังคม โดยสังคมควรเอื้อให้ประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข พึ่งพาตนเองได้ และมีโครงสร้างรองรับชีวิตที่ดีงาม ทั้งนี้พุทธธรรมเน้นการพัฒนาคนควบคู่กับสังคม เพราะทั้งสองเกี่ยวโยงกัน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานของ พระพุทธิรักษ์ บุญเรือง (2563) ที่เสนอว่าหลักสัมมปธาน 4 และธรรมอื่นๆ เช่น ไตรสิกขา อิทธิบาท และมรรค สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างยั่งยืน โดยมีเป้าหมายหลัก 4 ด้าน คือ กาย ศีล จิต และปัญญา

ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมปธาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในนอร์เวย์ ผลการศึกษาพบว่า แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของพระมหานิวัตร กลยาณวฑฒโน (2562) ที่เน้น “ศรัทธาญาณสัมปยุต” หรือศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา โดยแบ่งเป็นศรัทธาในการเจริญสมณะที่เกิดจากอนุสสติ 6 ทำให้จิตผ่องใส และศรัทธาในการเจริญวิปัสสนาที่ทำให้เกิดปัญญารู้เท่าทันสภาวะธรรม ซึ่งศรัทธานี้ปรากฏในรูปของสัทธินทรีย์ และศรัทธาพละ อันเป็นองค์ธรรมสำคัญต่อการตรัสรู้และพ้นทุกข์

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ Markusen A. (2004) ที่ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาศักยภาพในชุมชนต้องอาศัยการวางแผน การกำหนดเป้าหมาย และการส่งเสริมทุนมนุษย์ เพื่อเสริมสร้างทักษะ การรวมกลุ่ม และความเข้าใจศักยภาพของพื้นที่ โดยมีปัจจัยสำคัญ 3 ประการ คือ การวางแผนอย่างเหมาะสม ความเข้าใจทรัพยากรท้องถิ่น และการส่งเสริมความรู้เพื่อเลือกอาชีพอย่างเหมาะสม

สรุปได้ว่า จากงานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ งานวิจัยต่างประเทศ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับหลักสัมมปธาน มี 4 คือ การปฏิบัติ ด้านศีลสมาธิ ปัญญาและกาย ดังนั้น เมื่อเวลาผ่านไป มนุษย์มีการกระทำอะไรก็ตามทุกๆ ครั้งก็มักจะมีการปฏิบัติเรื่องสัมมปธาน (ปธาน) 4 เข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ ยกตัวอย่าง เช่น เมื่อเราทำงานต้องมีสมาธิในการทำงานและเมื่อต้องการแก้ปัญหาที่มีปัญหารวมถึงร่างกายเข้าไปมีส่วนร่วมทุกครั้ง แต่ถ้าทางปฏิบัติธรรมแล้วก็ต้องมี ศีล มีสมาธิ มีปัญญาและมีกาย ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ปฏิบัติธรรมไม่ได้นั่นเอง

ข้อเสนอแนะ

จากการทำวิจัย เรื่อง “แนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์” ผู้วิจัยขอวางข้อเสนอแนะต่างๆ ไว้ 3 แนวทาง ดังนี้

1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ภาครัฐบาลและหน่วยงานหรือองค์กรเกี่ยวข้อง ควรกำหนดนโยบายและสนับสนุนให้มีกิจกรรมการจัดการเรียนรู้ตามแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสัมมัตถาน 4 สำหรับพุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ เพื่อรักษาภูมิปัญญาบรรพบุรุษไว้ให้ยั่งยืน และเป็นทางเลือกเป็นตัวช่วยในสังคมพุทธศาสนิกชนให้มากยิ่งขึ้น เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จในการดำเนินชีวิตและความสุขสันต์ของสังคมต่อไป

2) ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้

(1) ควรมีการได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังเพราะหลักสัมมัตถาน 4 เป็นแนวทางพัฒนาจิตใจและชี้ทางสู่ความสำเร็จ ควรมีการจัดอบรม และสอนให้กับประชาชนทั่วไป

(2) ควรมีการรณรงค์ให้ความสำคัญกับหลักสัมมัตถาน 4 และกับหลักธรรมอื่นๆ

(3) ทุกระดับภาคส่วนในสังคมพระสงฆ์ ได้แก่ เจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เป็นตัวกลางในการเชื่อมประสานภาคส่วนต่างๆ ในสังคมชาวบ้านควรศึกษา ส่งเสริมการใช้หลักสัมมัตถาน 4 อย่างจริงจังและควรปรับกิจกรรมประจำวันในการใช้ชีวิตให้เกิดประโยชน์

3) ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

(1) ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับกับการใช้หลักสัมมัตถาน 4 อย่างต่อเนื่อง

(2) ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาความคิดเห็นของผู้มีอำนาจว่าจักนำหลักธรรมนำชีวิตให้บังเกิดเพื่อสันติสุขของประเทศไทย สังคม และครอบครัว

(3) ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาแนวทางการอบรมพัฒนาบุคลากรเพื่อรองรับการขับเคลื่อนให้ทราบถึงประโยชน์ของหลักสัมมัตถาน 4 อย่างแท้จริงทั้งระดับครอบครัว ในโรงเรียนในระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล และระดับอำเภอ ฯลฯ

(4) ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนหลักธรรมนำชีวิตเริ่มตั้งแต่สังคมปฐมภูมิ คือ ในระดับครอบครัว บ้าน วัด และโรงเรียน (บวร) อย่างสม่ำเสมอต่อไป

องค์ความรู้ที่ได้

การวิจัย พบว่า พุทธศาสนิกชนไทยในประเทศนอร์เวย์ควรได้รับการส่งเสริมการพัฒนาตนตามหลักสัมมัตถาน 4 อย่างเป็นระบบตามลำดับของสัทธรรมปฏิรูป คือ ปริยัติ (เรียนรู้) → ปฏิบัติ (ลงมือทำ) → ปฏิเวธ (รู้แจ้งผล)

องค์ความรู้ที่ได้ แบ่งเป็น 4 ด้านหลัก ได้แก่

ปทานปธาน (เพียรละบาป) ได้คะแนนเฉลี่ยสูงสุด ($\bar{x} = 4.17$) ซึ่งการละอกุศลธรรมเป็นแนวทางที่สำคัญที่สุดในการแก้ปัญหา

สังวรปธาน (เพียรระวัง) คะแนนเฉลี่ย ($\bar{x} = 4.11$) แสดงถึงความตระหนักในการป้องกันไม่ให้เกิดขึ้น

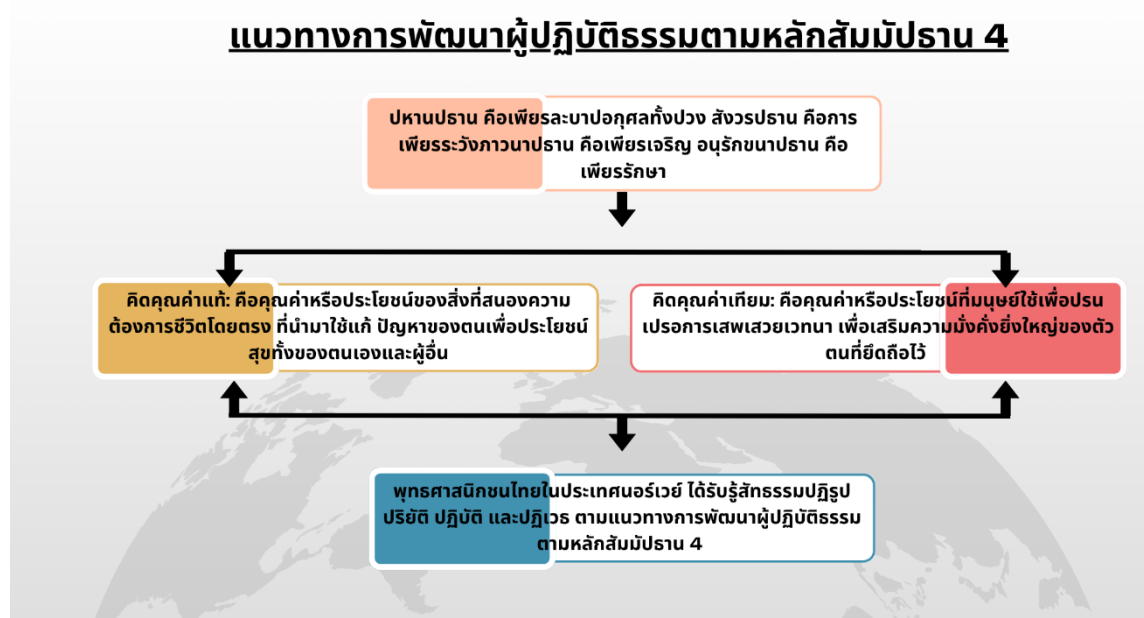
ภาวนापธาน (เพียรเจริญ) คะแนนเฉลี่ย ($\bar{x} = 4.08$) สะท้อนถึงความพยายามในการสร้างเสริมกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด

อนุรักษ์นาปธาน (เพียรรักษา) คะแนนเฉลี่ย ($\bar{x} = 4.05$) ซึ่งให้เห็นถึงความใส่ใจในการรักษา ฤๅศตรรรมที่เก๑ดขึ้นแล้ว

สรุปแนวคิดสำคัญ: หลั๑สั๑มบั๑ธาน 4 เป็นเครื่องมือในการควบคุมตั๑นหาและกิเลส ช่วย ส่งเสริมพฤติกรรมเชิงบวก และสามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะต่อการบริโภคและใช้ เทคโนโลยีอย่างรู้คุณค่า ซึ่งจำแนกเป็น

คุณค่าแท้: สมองความจำเป็นของชีวิต เพื่อประโยชน์สุขแท้จริง

คุณค่าเทียม: สมองตั๑นหา ความอยาก ที่ไม่ยั้งยั้งและไม่ก่อเกิดประโยชน์ที่แท้จริง โดยมากกว่า 80% ของผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจหลักการนี้ และสามารถปฏิบัติด้๑ขึ้นทุกด้านอย่างเห็นด้๑ชัด แสดงเป็น Mapping ประกอบด้๑งนี้

แผนภาพที่ 2 แสดงแนวทางการพัฒนาผู้ปฏิบัติธรรมตามหลักสั๑มบั๑ธาน 4

บรรณานุกรม

- นางสาวนพรัตน์ พัฒนธัญญา. (2564). การศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาบุคคลเพื่อความเป็นผู้นำตามหลัก พระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบั๑ณัติด. สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, บั๑ณัติวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประเวศ วะสี. (2539). พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคมในหลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาสถาบั๑นราชภัฏ.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2535). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระบุญจันทร์ จนทสาโร (แก้วบุญยงค์). (2562). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในมหาวิทยาลัยแห่งชาติลาว ตามหลักไตรสิกขา. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบั๑ณัติด. สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, บั๑ณัติวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไพศาล วิสาโล. (2563). การศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์. เชียงราย: คณะครุศาสตร์ สถาบัน ราชภัฏเชียงราย.

- พระพุทธรูปนันทน์ บุญเรือง. (2563). การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหานรินทร์ กลยาณวฑฒโน (อนุรัตน์). (2562). ศึกษาศรัทธาในการเจริญสมณะและวิปัสสนาภาวนา. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แม่ชีณิชาดา ศรีธัญอมร. (2562). ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในสมาธิภาวนาสูต. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Markusen A. Markusen A. (2564). Targeting Occupations in Regional and Community Economic Development”, *Journal of the American Planning Association*, 70(3).
- Blatchford E. (2004). Working Together for Community Economic Development in Rural Alaska., *Economic Development Review*. 12(1).